

تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی

(۱)

مروری بر ادبیات تحقیق

ابوالقاسم مردمی

گروه مدیریت

چکیده

برای محققانی که دل در گرو اسلام و مباحث مدیریتی آن دارند، و پیوسته دغدغه یافتن راه کارهای عملی برای تحقیقات خویش در زمینه مدیریت اسلامی آنها را مشغول می‌دارد، بی‌تردید این مقاله راهگشا، الهامبخش و امید آفرین خواهد بود.

در میان دیگر کشورها که فرهنگ تحقیق و پژوهش در بین مردمان آنان، فرهنگی معمول و مانوس است، انجام تحقیقاتی از این دست، رایج و آشناست؛ اما برای ما که قدمهای نخستین را در کار تحقیق برمی‌داریم، چنین کاری در حد خود بدیع، خط‌شکن و مبتکرانه به شمار می‌آید.

در نخستین قسمت از این مقاله تصمیم‌گیری به عنوان یکی از مباحث مهم مدیریت در آیین منابع مدیریت در اسلام نگریسته شده و آنچه تاکنون توسط اهل نظر در این باب نوشته شده، به گونه‌ای علمی منعکس شده و مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. برای این منظور نویسنده ابتدا به ارزش و اهمیت تصمیم‌گیری به عنوان یکی از وظایف اساسی مدیریت اشاره نموده و سپس منابعی را که در این باب از دیدگاه مکتب اسلام سخنی داشته‌اند، برشمرده، آنگاه سرفصلهایی را که در این منابع ذیل عنوان تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی آمده، استخراج نموده و آنها را در جدولی تطبیقی مورد بررسی کمتی قرار داده است. در انتها به ارائه خلاصه مطالب مستدرج تحت این سرفصلها پرداخته است. نویسنده این کوشش را مقدمه‌ای برای ارائه الگویی در باب تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی، که در قسمت دوم این مقاله و در شماره آینده عرضه خواهد شد، قرار داده است. این اقدام، بواقع گامی محققانه و بنیادین و اصولی در کار تحقیق مدیریت اسلامی است. عموماً و تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی خصوصاً، که بی‌تردید سکوی پرواز محققان دیگری خواهد بود که به این زمینه تعلق خاطر دارند.

تتمه

تصمیم‌گیری، اگرچه به عنوان وظیفه‌ای از وظایف چندگانه مدیریت به‌شمار آمده لکن نقش آن در مدیریت به قدری تعیین‌کننده است که می‌توان اثر آن را در تمام فعالیت‌های مدیریتی به روشنی و وضوح مشاهده کرد. معمولاً کتابها و جزوه‌های اصول مدیریت که به تشریح وظایف مدیران پرداخته‌اند، هر یک به گونه‌ای بر این ارزش و اهمیت تأکید ورزیده‌اند. در اهمیت تصمیم‌گیری همین‌بس که آن را جوهره و هسته تمامی فعالیتها و وظایف مدیریت، و اساساً جوهره شغل مدیریت دانسته (دسلرا، ۱۳۶۷) و آن را ستون خیمه مدیریت به حساب آورده‌اند (جعفری، ۱۳۷۰) حتی بعضی از نویسندگان، سازمان را شبکه تصمیم و مدیریت را عمل تصمیم‌گیری می‌دانند (اقتداری، ۱۳۶۹). از اینرو تصمیم‌گیری، اصلی‌ترین و اساسی‌ترین وظیفه مدیریت به‌شمار آمده و بخش مهم کار مدیران است (استونر^۲، ۱۹۸۶). به علاوه سایر فعالیتها و بطور کلی فرایند مدیریت، تأثیری از این وظیفه و اعمال آن بوده و "در هر وظیفه مدیریت به گونه‌ای جلوه‌گر است... و در تمامی افعال و اعمال مدیریت تصمیم‌گیری جزء اصلی و رکن اساسی است" (الوانی، ۱۳۶۹).

تمامی نویسندگان مسایل مدیریت، با عنوانهای مختلفی در باره اهمیت تصمیم‌گیری سخن گفته‌اند تا جایی که تصمیم‌گیری و مدیریت مترادف تعریف شده است (رضایان، ۱۳۷۰).

همچنین گستردگی بحثهایی که در زمینه تصمیم‌گیری انجام گرفته و روشهای مقداری و متدهای ریاضی و شیوه‌ها و تکنیکهایی که برای آن به‌وجود آمده است و نیز تسری دامنه آن به دیگر شاخه‌های علم، مانند علوم رفتاری، علوم سیاسی و موارد دیگر، همه حاکی از اهمیت مسأله تصمیم‌گیری است. با عنایت به اهمیت تصمیم‌گیری در مدیریت، که اجمالاً به آن اشاره شد، این مقاله در صدد آن است تا در خلال دو شماره برای تصمیم‌گیری در مدیریت از دیدگاه اسلامی به استناد آیات و روایات، چارچوبی معقول

ارائه کند. در نخستین قسمت، که موضوع این مقاله است، مروری بر ادبیات تحقیق در تصمیم‌گیری که حاصل تلاش پژوهشگران مسلمان است که در این زمینه همت به خرج داده‌اند، انجام خواهد شد تا محققان را در یک نگاه با چکیده این تحقیقات آشنا سازد، و در قسمت دوم مدلی از تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی ارائه خواهد گردید؛ ان شاء...

قسمت اول

بررسی سابقه و ادبیات تصمیم‌گیری در آثار و نوشته‌های نویسندگان مدیریت اسلامی در قبل و بعد از انقلاب

در این قسمت ۱۳ منبع از منابعی که هر یک به گونه‌ای، به بُعدی از ابعاد تصمیم‌گیری در مکتب اسلام اشاره داشته‌اند، تحت عنوانهای زیر مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

الف - مشخصات منابع

ب - فهرست سرفصلهای مطرح شده

ج - جدول تطبیقی سرفصلها

د - تلخیص مباحث مطرح شده در این منابع

الف) مشخصات منابع

از مجموع آثاری که در زمینه مدیریت اسلامی در دو دهه اخیر در شکل‌های کتاب و جزوه به نگارش در آمده است، روی هم رفته، ده عنوان کتاب و سه عنوان جزوه به شرح زیر وجود دارد که در هر کدام تصمیم‌گیری مورد بحث واقع شده است. در این مقاله به آنها به عنوان منابع ارائه سابقه این امر اشاره می‌شود:

الف - ۱ - اختری، عباسعلی. مدیریت علمی - مکتبی از دیدگاه اسلام، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹.

الف - ۲ - اسلامی، احمد. جزوه مدیریت اسلامی، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه اصفهان، ۱۳۶۳.

الف - ۳ - افجه‌ای، سیدعلی اکبر. مدیریت اسلامی، چاپ اول، دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۴.

الف - ۴ - باهر، حسین. جزوه نگرشی در مدیریت اسلامی، ۱۳۶۳.

الف - ۵ - تقوی دامغانی، سیدرضا. نگرشی به مدیریت اسلامی، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۸.

الف - ۶ - حسینی سیاهپوش، سیدمحمود. سیری کوتاه در مدیریت اسلامی، چاپ اول، دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۴.

الف - ۷ - رشیدپور، عبدالمجید. دیباچه‌ای بر مدیریت اسلامی، مؤسسه دین و دانش، ۱۳۶۵.

الف - ۸ - فاضل لنکرانی، محمد. آیین کشورداری از دیدگاه علی (ع)، چاپ دوم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸.

الف - ۹ - شهید مطهری (رض)، مرتضی. سیره نبوی، انتشارات صدرا، ۱۳۶۷.

الف - ۱۰ - مظفریان، منوچهر، رهبری و مدیریت در اسلام، مؤسسه مطبوعاتی عطایی، ۱۳۵۴.

الف - ۱۱ - مکارم شیرازی، ناصر. مدیریت و فرماندهی در اسلام، انتشارات هدف، ۱۳۶۹.

الف - ۱۲ - موسوی، سیدعلی رضا. جزوه مدیریت بروایت مکتب "مبانی ارزشی تصمیم‌گیری" بی تا.

الف - ۱۳ - یکی از استادان محترم حوزه علمیه قم. فرماندهی در اسلام، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، کمیته فرهنگی ستاد امور جنگ، ۱۳۶۴.

ب) فهرست سرفصلها

در سیزده عنوان کتاب و جزوه‌ای که مشخصات آنها ذکر شد، بحث تصمیم‌گیری مجموعاً حدود ۸۶ صفحه را شامل می‌شود. $\frac{۱}{۳}$ مجموع این مباحث (۲۹ صفحه) به

مسأله شورا و مشورت پرداخته و $\frac{2}{3}$ آن (۵۷ صفحه) به عنوانهای دیگر تصمیم‌گیری توجه داشته‌اند.

بطور کلی سرفصلهای زیر در منابع مذکور مطرح شده و مورد بحث قرار گرفته است:

- ب ۱- اهمیت شورا و نقش مشورت در مدیریت و تصمیم‌گیری
- ب ۲- انواع شورا
- ب ۳- فواید مشورت و بهره‌گیری هرچه بیشتر از مشاوره
- ب ۴- زیانها و ضایعات شورا
- ب ۵- شورا در قرآن
- ب ۶- تبادل نظر و خطر استبداد
- ب ۷- ویژگیهای طرف مشورت
- ب ۸- مشورت یک وظیفه اخلاقی است یا الزامی؟
- ب ۹- تصمیم‌گیری در قرآن
- ب ۱۰- تصمیم‌گیری در روایات اسلامی
- ب ۱۱- مراحل، سطوح و نظامهای تصمیم‌گیری
- ب ۱۲- معیارهای تصمیم‌گیری
- ب ۱۳- اصول تصمیم‌گیری
- ب ۱۴- موقعیت و اشکال تصمیم‌گیری
- ب ۱۵- مدیریت و دوراندیشی و حل مشکلات
- ب ۱۶- جزم و تصمیم و اقدام، حزم و عزم
- ب ۱۷- آفات تصمیم‌گیری
- ب ۱۸- خودداری از خشم و اجتناب از تصمیم‌گیری به هنگام غضب

ج- جدول تطبیقی سرفصلها

به منظور آسان‌سازی مراجعه به منابع مزبور و تعیین موضوعات و حجم هر یک در

منابع مورد نظر، جدول صفحه بعد تهیه و تنظیم گردیده است. این جدول از یک طرف حجم و کمیت سرفصلها و مباحث را به تفکیک منابع و از سوی دیگر انطباق (و عدم انطباق) عناوین بحث شده در منابع مورد نظر را نشان می دهد. همچنین نشان می دهد که چه سرفصل و یا سرفصلهایی از مباحث در چه منبعی، در چند صفحه و در چه صفحاتی آورده شده و مورد بحث قرار گرفته است.

(جدول در صفحه بعد)

جدول تطبیقی سرفصلها:

ردیف	کد	ساعت	الف ۶۹	الف ۱۰۰	الف ۵۶	الف ۹	الف ۸	الف ۷	الف ۶	الف ۵	الف ۴	الف ۳	الف ۲	الف ۱	شرح	سرفصل	عنوان
۱۵	۲۰-۲۳	۳۸.۵۰					۲۰۰۰۲۰۲							۱۳۳-۱۳۵			تصمیم‌گیری
۱										۱۰۲						ب-۹. تصمیم‌گیری در قرآن	
۲			۵۸.۵۹													ب-۱۰. تصمیم‌گیری در روایات اسلامی	
۳										۹۷.۱۰۰						ب-۱۱. مراحل، سطوح و نظام‌های تصمیم‌گیری	
۴							۱۱۰-۱۱۱									ب-۱۲. مهارت‌های تصمیم‌گیری	
۱۲																ب-۱۳. اصول تصمیم‌گیری	
۳																ب-۱۴. موفقیت و اشکال تصمیم‌گیری	
۶								۱۷۹-۱۸۱								ب-۱۵. مدیریت و دوراندیشی و حل مشکلات	
۷								۱۳۳-۱۳۶					۲۳-۶۵			ب-۱۶. حج و تصمیم و اقدام، علم و عزم	
۳																ب-۱۷. آفات تصمیم‌گیری	
۳																ب-۱۸. خودآزمایی از نظم و تصمیم‌گیری به‌نگام غضب	
۲۲	۲۳-۲۴		۵۰.۵۸							۱۹۳-۱۹۷							نورالشمسوت
۷											۱۱۰-۱۱۲			۱۳۰-۱۳۳		ب-۱۹. اهمیت شورا و نقش شورت در مدیریت و تصمیم‌گیری	
۳											۱۰۵-۱۰۷					ب-۲۰. انواع شورا	
۹			۵۰.۵۴							۱۹۷.۲۰۰						ب-۲۱. فرایند شورت و بهره‌گیری هرچه بیشتر از مشاوره	
۷																ب-۲۲. زنانها و ضایعات شورا	
۳											۱۰۸-۱۱۰					ب-۲۳. شورا در قرآن	
۲																ب-۲۴. تبادل نظر و خطر استبداد	
۱۳	۲۳-۲۴										۱۱۳-۱۱۵			۱۳۸		ب-۲۵. ویژگیهای طرف شورت	
۳																ب-۲۶. شورت یک وظیفه اخلاقی است؛ بازمایی	
۹۸	۵	۱۵	۱۳	۱	۲	۳	۱۴	۱۸	۱۸	۱۴	۵	۲	۸				

د) خلاصه مباحث مطرح شده

در این بخش خلاصه بحث تصمیم‌گیری در هریک از منابع ذکر شده بیان می‌شود که در غالب آنها به چکیده نوشته بسنده شده و در مورد برخی نیز اشاره اجمالی به محتوای متن گردیده است:

منبع - الف - ۱- با طرح نقش مشورت در مدیریت و تصمیم‌گیری، به ارتباط عمل با علم اشاره کرده و به توضیح عمل به عنوان یکی از راه‌های کسب علم پرداخته است. نویسنده با برشمردن تعدادی از صفات منفی مشاوران به هر یک از موارد: اهمیت، اهداف و موارد مشورت اشاره کرده و شرایط و اوصاف مشاوران را یادآوری می‌کند. در ادامه با عنوان "تصمیم‌گیری از بالا صحیح است" به نقد بحث "مدیریت همه بر شور است" ایده‌ای که در کتاب مدیریت اسلامی مورد الف - ۳ آورده شده پرداخته و با تمثیل پیکر انسان و مغز وی به عنوان مرکزی که بعد از دریافت مطالب و جمع‌بندی آن، تصمیم‌گیری نموده و فرمان صادر می‌کند و نیز با ذکر نمونه‌ای از سیره و روش رهبران اسلام، به اثبات نظر خود مبادرت می‌نماید.

در قسمت دیگر این مباحث با عنوان "با چه کسانی می‌توان مشورت نمود؟" به اثبات شورایی نبودن تصمیم‌نهایی پرداخته و با یادآوری فواید مشورت و برشمردن تعدادی از این فواید، خصوصیات و ویژگی‌هایی از طرف مشورت را با استناد به یک روایت بیان می‌کند.

منبع - الف - ۲- در این جزوه در ضمن شمارش و توضیح یازده مورد به عنوان فضایل مدیریت، با استناد به حکمتهای ۲۷۴ و ۴۸ نهج البلاغه، دو عنوان "حزم و تصمیم و اقدام" و "حزم و عزم" را در ارتباط با تصمیم‌گیری بیان می‌کند و هر کدام را در یک پاراگراف توضیح می‌دهد.

منبع - الف - ۳- نویسنده با ترجمه و توضیح آیه ۵ از سوره نساء بحثی را با عنوان "مدیریت اسلامی همه بر شور است" مطرح کرده و با ذکر اهمیت اداره اموال مردم، چگونگی و شرایط مدیر و اداره‌کننده را مورد تأکید قرار می‌دهد. سپس با اشاره گذرا به

اصل امامت در اسلام، به خصوصیات مدیر یک سازمان به عنوان الگو قرار گرفتن برای کارکنان سازمان رسیده و به ضرورت پذیرفته شدن امام از سوی پیروان و شیعیان خود می‌پردازد و آن را به عنوان اصلی بیان‌کننده تمام اصل شور و شورا در اسلام می‌شمارد و نتیجه می‌گیرد که "اگر مدیری قابل پذیرفته شدن از طرف افراد درون سازمان باشد باید در یک تماس دائمی شور و مشورت با آنان بوده تا تصمیمات مدیریت، بیان خواسته‌های کارکنان باشد".

در ادامه رابطه بین مدیر مسلمان با کارکنان را بیان کرده و آن را بر "شور" استوار می‌نماید: "پذیرفتن اینکه مدیر مسلمان باید از طرف کارکنان پذیرفته شود بیانگر این است که مدیر باید آینه تمام‌نمای خواسته‌های مشروع اکثریت کارکنان در جهت تولید و رفاه سازمان باشد".

همچنین در مورد سبک مدیریت در اسلام بیان می‌نماید که: "اگر بخواهیم سبک مدیریت را به صورت امروزی و در معیاری کلاسیک بیان داریم، باید گفت مدیریت اسلامی مبتنی بر اشتراک مساعی و نقش‌دادن هرچه تمامتر به کارکنان در تمام سطوح است؛ به عبارت دیگر تصمیم‌گیری در سازمانهای اسلامی از پایین به بالاست. تصمیمات مدیر و شوراها مشورتی منتخب کارکنان که در کنار او قرار دارند، انعکاس‌کننده نظریات و پیشنهادها مشروح اکثریت دست‌اندرکاران سازمان است".

منبع - الف - ۴ - دفتر دوم این جزوه با عنوان "تصمیم‌گیری" در دو مبحث به "نظام تصمیم‌گیری" و "شورا در اسلام" اختصاص یافته و با عنوانهای "مراحل تصمیم‌گیری"، "سطوح تصمیم‌گیری" و "نظامهای تصمیم‌گیری"، مبحث اول ادامه می‌یابد و تصمیم‌گیری در قرآن را با ذکر آیات مربوط به واژه عزم در قرآن و ترجمه آنها آورده، به عنوان ضمیمه مبحث، اول می‌آورد.

نویسنده مبحث دوم را با ذکر حدیثی در اهمیت مشورت شروع کرده و با شمارش انواع مشورت و توضیح هر یک، به جمع‌بندی مختصری در زمینه نکات مربوط به شورا در قرآن، رسیده و مطلب را با ترسیم نموداری از تصمیم‌گیری اسلامی به پایان می‌برد.

به عنوان ضمیمه مبحث دوم، احادیث و روایاتی را به همراه متن عربی و ترجمه فارسی آنها، در زمینه ویژگیهای طرف مشورت و اهمیت مشورت، به نقل از کتاب "شورا در اسلام" از انتشارات جهاد سازندگی و بدون ذکر سند اصلی آنها می آورند.

منبع - الف - ۵ - نویسنده مشورت را به عنوان یکی از موارد اخلاق مدیریت مورد بحث قرار داده و بطور نسبتاً زیادی در زمینه اهمیت مشورت از قرآن و سیره، مستنداتی آورده و احادیث و روایات نسبتاً زیادی نیز با ذکر منابع اصلی آنها، در مورد مشورت و ویژگیهای طرف مشورت، بطور جداگانه بیان کرده است.

در هریک از سرفصلهای این بحث، بعد از ذکر مقدمه در تبیین و توضیح مطلب، احادیث و روایاتی در اثبات آن آورده شده است.

منبع - الف - ۶ - نویسنده در گفتار ۳۲ با عنوان "اصول عمده دیگر در روابط با افراد و اداره کارها" در دو محور "تسلط بر خود بهنگام برخورد با امور ناخوشایند" و "نحوه تسلط بر خود و جلوگیری از خشم و تندروی" به استناد جملاتی از فرمان امام علی (ع) به مالک اشتر در نهج البلاغه (امیک حمیة انفک...) در حدود دو صفحه بحث کرده است.

این بحث بیشتر جنبه اخلاقی دارد و در مبحث اخلاق مدیریتی بهتر جای می گیرد.

منبع - الف - ۷ - نویسنده در مورد دو موضوع "مدیریت و دوراندیشی" و "مدیریت در رابطه با حل مشکلات" به عنوان ویژگیهای مدیریت توضیح می دهد.

در زمینه مورد اول اهمیت آینده نگری را خاطر نشان کرده و مثالهایی را از دوراندیشی و حسن اداره در جامعه و تاریخ، و بی تدبیری و عدم آینده نگری آورده است.

در زمینه منبع دوم نیز، آیاتی را از قرآن ذکر کرده و به توضیح مطلب می پردازد.

منبع - الف - ۸ - نویسنده در دو جای مختلف این کتاب با عنوانهای "معیارهای تصمیم گیری حاکم" و "تصمیم گیری موفق" در زمینه تصمیم گیری بحث کرده است.

در مورد عنوان اولی با ذکر جمله ای از فرمان علی (ع)، معیاری را برای پذیرش،

جذب و هرگونه تصمیم‌گیری حکومتی ارائه کرده و برقراری حق و عدالت و رعایت رفاه و آسایش وضایت عامه مردم را یادآوری می‌کند و حاکم را از تصمیم‌گیری در فضایی مطلقگرا و ایده‌آلیستی برحذر می‌دارد. در مورد عنوان دومی نیز جمله‌ای از فرمان امام علی (ع) را نقل کرده و به استناد آن رمز موفقیت و پیروزی را در تصمیم‌گیری بموقع، بجا و دارای هدف می‌داند.

منبع - الف - ۹ - شهید مطهری (ره) در بحث سیره نبوی، در دو صفحه آخر این کتاب، در شمارش اوصاف رسول اکرم (ص) مشورت را یکی از شئون اخلاق نرم و ملایم آن حضرت ذکر کرده و به چند مورد از فواید مشورت در اتخاذ تصمیم اشاره می‌کند.

با توضیح اجمالی این قسمت از آیه "فاذا عزم فتوکل علی الله"، عمل مشاوره را قبل از تصمیم دانسته و راهبر اسلامی را به توکل به خداوند متعال و قاطعیت در اجرای تصمیم دعوت می‌نماید.

منبع - الف - ۱۰ - نویسنده در یک پاراگراف از این کتاب با عنوان "تبادل نظر" در مورد فرمایش امام علی (ع) که می‌فرمایند: و اکثر مدارسة العلماء و مناقسة الحكماء، به توضیح پرداخته و تبادل نظر و مشاوره را در تصمیم‌گیری یادآوری می‌نماید.

منبع - الف - ۱۱ - نویسنده تصمیم‌گیری را به عنوان یکی از وظایف مدیر مورد بحث قرار داده و به مشورت نیز به عنوان یکی از اموری که مدیر قبل از انجام وظایف خود می‌تواند از آن کمک بگیرد، پرداخته است. همچنین با ذکر روایتی از وسائل الشیعه، شرایط مشاوران را یادآوری می‌کند. سپس با عنوان کردن اینکه "مشورت، یک وظیفه اخلاقی است یا الزامی؟" بحث را دنبال کرده و مواضع مشورت را در چهار مورد توضیح می‌دهد. در ادامه زیانها و ضایعات شورا را مورد بحث قرار داده و به مسأله تصمیم‌گیری در روایات اسلامی پرداخته و با شمارش و توضیح آفات تصمیم‌گیری بحث را به پایان رسانده است.

منبع - الف - ۱۲ - این جزوه کلاسی درس مؤلف، برای جمعی از رؤسای

بهبودی شهرستانهاست که بعد از ارائه معنی لغوی تصمیم، تعریف آن را در مدیریت بیان کرده، موفقیت تصمیم‌گیری و گونه‌های آن را توضیح می‌دهد.

سپس با عنوان اصول تصمیم‌گیری، هشت مورد: زهد و تقوی، تدبیر، تعقل، تهذیب نفس، تأمل، مشورت، علم و تجربه را شمرده و توضیح می‌دهد.

منبع - الف - ۱۳ - نویسنده در این نشریه چهار صفحه را به عنوان تصمیم‌گیری اختصاص داده و به آن پرداخته و محور بحث را در مسأله مشورت قرار داده است که عمدتاً با ذکر روایتی از وسائل الشیعه شرایط مشاوران را توضیح می‌دهد.

نقد و نظر

روی هم رفته با عنایت به حاصل تلاشهای انجام شده در باب تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی، نکات زیر را به عنوان جمع‌بندی این بحث می‌توان نتیجه‌گیری نمود:

۱- تا آنجا که محقق دریافته است، از میان نزدیک به دویست اثری که تاکنون در موضوع مدیریت اسلامی به رشته تحریر در آمده، مشخصاً سیزده اثر به بحث تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی اشاره داشته‌اند.

این مطالب عمدتاً به صورت بخشی از یک متن بوده و تنها یک اثر مستقل در این مبحث دیده شده است (منبع الف - ۱۲). کمیت مطالب از یک بخش (پاراگراف) شروع شده و به هجده صفحه افزایش می‌یابد.

۲- منابع سیزده گانه مزبور، تشریح دو مسأله اساسی را در تصمیم‌گیری وجهه همت خود قرار داده‌اند:

الف) بررسی ماهیت و ابعاد تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی

ب) بررسی ارزش و جایگاه شورا در تصمیم‌گیری مدیریت اسلامی

۳- این منابع همچنین تعداد قابل ملاحظه‌ای از واژه‌ها و اصطلاحات تصمیم‌گیری را در مدیریت اسلامی مانند عزم، توکل، حزم، و... برشمرده و به آنها اشاراتی داشته‌اند که خود می‌تواند مبنای توسعه تحقیقات در این زمینه قرار گیرد.

۴- از ویژگیهای مثبت این مباحث، طرح بحث شورا به عنوان زیر مجموعه‌ای از مسأله تصمیم‌گیری است که در جای خود، دیدگاهی صحیح و سازنده بوده و به درک ارزش و جایگاه شورا کمک کرده و به شکوفایی این بحث کمک شایسته‌ای نموده است.

۵- نکته ارزشمند دیگری که در این مباحث مشاهده می‌شود، طرح بحثهای جدید در مسأله تصمیم‌گیری است که در مباحث تصمیم‌گیری مدیریت رایج جهان دیده نمی‌شود و از مزایای مدیریت اسلامی به شمار می‌رود؛ از آن جمله بحث آفات تصمیم‌گیری است که در بیشتر منابع مدیریت اسلامی به آن اشاره شده است.

۶- نکته آشکار در مسیر رشد این مبحث، ظهور دیدگاه‌های انتقادی نسبت به نظریاتی است که توسط نویسندگان در باب تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی ابراز شده است که باب نقد و تضارب افکار و آراء را می‌گشاید و طبیعتاً کمک مؤثری به شکوفایی این بحث خواهد کرد (نگاه کنید به منبع الف - ۱).

۷- یک نگاه اجمالی به سیر عرضه این آثار نشان می‌دهد که این مبحث در خلال این دو دهه گذشته، قطعاً سیری کمالی و صعودی را پیموده است؛ بدین معنی که مباحث راجع به تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی، از حجم کم (یک بخش تا ۶ صفحه) و کیفیتی یک بُعدی، از قبل از انقلاب و نیز نیمه اول دهه ۶۰ پس از انقلاب، شروع شده و به تدریج که به نیمه دوم دهه ۶۰ رسیده، از حجمی فزونی‌تر (۶ تا ۱۵ صفحه) و ماهیتی چند بُعدی برخوردار گردیده و صیغه انتقادی نیز در این زمان بر آن افزوده شده است.

۸- با همه مزایایی که برای این مجموعه آثار بر شمرده شد، جای یک تحلیل تئوریک و ارائه یک مدل معقول از تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی که در برگیرنده نقاط قوت دستاوردهای حاصل تا این مقطع بوده و بتواند مبنای بحثهای تئوریک از این مقطع به بعد قرار گیرد، کاملاً خالی به نظر می‌رسد. نگارنده امیدوار است که در شماره آینده با ارائه چنین مدلی، این نقیصه را تا حد امکان برطرف نماید.

منابع فارسی

اقتداری، علیمحمد (۱۳۶۹).

سازمان مدیریت.

تهران: انتشارات مولوی، چاپ بیست و دوم

الوانی، سید مهدی (۱۳۶۸)

مدیریت عمومی.

تهران: نشر نی، چاپ دوم.

رضاییان، علی (۱۳۷۰)

اصول مدیریت.

تهران: انتشارات سمت، چاپ دوم

عابدی جعفری، حسن (۱۳۷۰).

مدیریت در اسلام.

تهران: تسقیرات درس مدیریت اسلامی، دوره کارشناسی ارشد مدیریت، دانشگاه

امام حسین (ع).

مدنی، داود (۱۳۶۷).

مبانی مدیریت.

تهران: انتشارات پیشبرد، جلد اول (ترجمه)

منبع انگلیسی

Stoner, J.A.F. (1986).

Management.

NT: Englewood Cliffs, Prentice - Hall Inc.

